

Тукубаева Ж.К.

**ЫСЫК-КӨЛ КӨЛҮНҮН ТҮШТҮК ЖЭЭГИНИН РЕКРЕАЦИЯЛЫК
ПОТЕНЦИАЛЫН ИЗИЛДӨӨ**

Тукубаева Ж.К.

**ИССЛЕДОВАНИЕ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЮЖНОГО БЕРЕГА
ИССЫК-КУЛЯ**

J.K. Tukubaeva

**INVESTIGATION OF THE RECREATIONAL POTENTIAL OF THE SOUTHERN SHORE
OF ISSYK-KUL**

УДК: 91.309.

Изилдөө иштеринин жыйынтыгы Тоң жана Жети-Өгүз райондорунун рекреациялык потенциалдарына жана келечекте колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө арналмакчы. Райондо рекреациялык потенциалдарды пайдалануу бир нече факторлордон көз каранды.

The results of research devoted to the characteristic recreational potential and to the issues their recreational use of the Ton and Jeti-Ogyz regions. The use recreational potential mountainous regions, of dependent in some factors to produce in article.

Ысык-Көл облусунун аймагы уникалдуу туристтик рекреациялык потенциалга ээ. Аймакта адам баласынын ден-соолугун чындоого, руханий байлыгын өстүрүүгө жана дарыланууга од таасирин тийгизүүчү бир нече рекреациялык ресурстар жайгашкан.

Ошондой эле аймактын адам ден-соолугуна жагымдуу таасирин тийгизүүчү деңиз-климаты, кооз ландшафттары, рельефи, рекреациялык ресурстар аймакта туризмдин өнүгүшү үчүн эң башкы фактор болуп эсептелет. Учурда туризмди экномиканын бир бөлүгү катары карап, аймакта жайгашкан рекреациялык потенциалды андан ары өнүктүрүү жолу менен келечекте райондун социалдык-экномикалык көйгөйлөрүн чечүү менен бирге аймакта дүйнөлүк деңгээлдеги рекреациялык райондоштурууну жүргүзүүгө болот.

Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан аймакты рекреациялык жактан өнүктүрүүдө жээк зоналарына гана көңүл бурбастан тоо аймактарына да көңүл буруу керек (1). Бул аймакта рекреациянын негизин уникалдуу Ысык-Көл көлү жана анын курчап турган уникалдуу ландшафттар түзөт. Бул аймактарда буга чейин мамлекеттик да жана жергиликтүү да деңгээлде аймакты рекреациялык өнүктүрүү боюнча конкреттүү иштер жүргүзүлгөн эмес, ошондой эле рекреациялык райондоштуруу боюнча жеткиликтүү деңгээлдеги илимий-изилдөө иштери жок. Менин

Ысык-Көл көлүнүн түштүк жээгинде орун алган рекреациялык ресурстардын бир нече түрүн кездештирүүгө болот. Рекреациялык ресурстар райондо туризмдин өнүгүшү үчүн эң башкы фактор болуп эсептелет. Рекреациялык ресурстарды так жана туура пайдалануу менен аймакта дүйнөлүк деңгээлдеги рекреациялык райондоштурууну жүргүзүү зарыл.

Негизинен райондо жайгашкан рекреациялык ресурстардын түмөнкүдөй түрлөрүн кездештирүүгө болот минералдуу суулар, райондуу суулар,

оюмча учурда аймакка жетиштүү деңгээлдеги рекреациялык жактан илимий изилдөөлөрдү жүргүзүп, изилдөөлөрдүн негизинде аймакта рекреациялык райондоштурууну жүргүзүү менен туризмди өнүктүрүү зарыл. Мисалы, Тон районунда жайгашкан Туздуу-Көлдү алсак, (жергиликтүү калктан алынган маалыматтарга караганда бул көлгө аллергия оорулары менен ооругандар келип айгып кетишүүдө, 2011-жыл) көлдү сактоо менен бул жерге мамлекеттик деңгээлдеги санатория куруу.

Изилдөө иштин максаты аймактагы рекреациялык ресурстар жана алардын туризмдин өнүгүшүндөгү тийгизген таасирине арналат. Иштин жүрүшүндө төмөндөгүдөй маселелерди алдыбызга койдук:

- рекреациялык ресурстардын түрлөрү жана алардын мааниси;

- туризмдин өнүкпөй калышынын себептери.

Ысык-Көл көлүнүн түштүгүндө негизинен эки Тоң жана Жети-Өгүз райондору жайгашкан.

Тон району Ысык-Көл облусунун батыш бөлүгүндөгү административдик аймак, 1936-жылы уюшулган. Аянты 7,1 км. кв., калкы 52,2. Борбору Бөкөнбаев айылы. Райондо негизинен 29 айыл, 9 айылдык округ, 5 өнөр-жай жана 7 айыл чарба кооперативи, 862 фермердик, 1816 дыйкан чарбасы, 8 пансионат ж.б. социалдык объекттер бар. Райондун климаты мээлүүн континенттик, январдын орточо температурасы - 5-10 С, июлдуку +15+18 С, жылдык жаан-чачындын саны 200-300 мм түзөт (2).

Ал эми Жети-Өгүз району 1930-жылы уюшулган. Аянты 14,2 мин км.кв., калкы 79,1, райондо 13 айыл кенеш, 47 айыл бар. Борбору Кызыл-Суу айылы. Климаты кескин континенттик, июлдун орточо температурасы +17,5, январдыкы -2,9 С түзөт. Райондо 3 санаториялык-курорттук мекеме ж.б. социалдык объекттер бар(2).

тархый-маданий эстеликтер, дары-баткактар, табигый-жаратылыш эстеликтери, курорттор, пансионаттар, санаториялар, токой экосистемаяары.

Ошондой эле аймакта орун алган рекреациялык ресурстарды пайдалануу мүнөзү боюнча төмөнкүдөй типтерге бөлүүгө болот:

Рекреациялык-дарылоо тиби: Рекреациялык-дарылоо тибине минералдуу сууларды (Бар-Булак минералдуу суусу, 1979-жыл; Жети-Өгүз минералдуу

суусу, 1931-жыл; Тон минералдуу суусу, 1915-жыл.), дары баткактарды.

Рекреациялык ден-соолуктуу чындоо: Ысык-Көл көлүнүн түштүк жээгиндеги баардык адамдар түшүүгө ылайыктуу пляждар жана курорттор, пансионаттар, токой жана тоо ландшафттары, жаратылыш эстеликтери.

Рекреациялык – спорттук: анчылык, салттуу оюндар, лыжа базалары.

Рекреациялык маалымат алуу борбору:

Тарыхый-маданий эстеликтер, мемориалдык комплекстер, музейлер.

Райондогу акыркы жылдарда өзгөчө келген туристтердин көңүлүн өзүнө бурган рекреациялык ресурстарга төмөндөгүлөрдү мисал катары карасак болот: Шор-Көл (Туздуу-Көл, 2001-жыл): Тон районунун Ак-Терек айылынын түндүк бөлүгүндө жайгашкан. Суусу абдан туздуу болгондуктан түшкөн адам чокпойт. Изилдөөлөр боюнча так маалымат жок. Көбүнчө тери, аллергия оорулары менен ооруган адамдар барат.

Сказка каньон-маданий жаратылыш эстелиги, Тон районунун Кажы-Сай шаарчасынын чыгыш бөлүгүндө жайгашкан, болжол менен Кажы-Сай шаарчасынан 16-17км. алыстыкта. Бул жер табигый жол менен кум жана шамалдын таасиринен пайда болгон ар кандай жаныбарлардын элесин берет. Келечекте рекреациялык жактан алганда туристтер үчүн эн кызыктуу, табышмактуу жер десек болот.

Аалам ордо-мемориалдык комплекси: Ысык-Көл облусунун, Тон районунун чыгыш бөлүгүндө Бишкек-Каракол жолунун боюнда жайгашкан. Мемориалдык комплексте кыргыздын улуттук каада-салты, маданияты жана улуу инсандары жөнүндө чагылдырылган. (Толук бүтө элек, 2012- жыл).

Булактар-жаратылыш эстеликтери, бул булактар да келген туристтердин көңүлүн өзүнө бурат. Ар бир булак өзүнчө касиетке ээ, келген адамдын баары зыярат кылып, жакшы тилектерди суранышат. Мисалы, Манжылы-Ата булактары. Тон районунун түштүк-чыгыш бөлүгүндө Кара-Кол-Бишкек жолунун түштүк жагында жайгашкан ыйык жер. Райондун борборунан 7-8 км алыстыкта жайгашкан. Бул аймакта 7 булак жайгашкан. Булактар бири-бирине анча алыс эмес аралыкта жайгашкан. Ар бир булактын өзүнүн аттары бар.

1. Манжылы-Ата
2. Майтик-Дубана
3. Илим.
4. Бала.
5. Бугу-Эне б. Азиз
7. Үй бүлөлүк.

1. Манжылы-Ата: Бул булакты тегерете 10 кара мажрүм тал өсөт. Бул булак бул чөлкөмдөгү негизги булак болуп саналат.

2. Майтик-Дубана: Бул жерде 2 булак бар жана жанында 3 мажрүм тал өсөт. Биринчи булак зоб оорусун дарылоого, ал эми экинчи булак бөйрөк ооруларын дарылоого колдонулат.

3. Илим: бул жерде бир булак бар жана жанында бир бак өсөт. Бул булак баардык ички органдарды дарылоого колдонулат.

4. Бала: бул жерде бир булак бар жана жанында бир бак өсөт. Булакка бала көрбөгөн адамдар сыйынышат.

5. Бугу-Эне: бул жерде 2 булак бар жана булактын жанында жантайынкы өскөн чоң бак өсөт. Биринчи булак ашказан жана боор ооруларын, экинчи булак көз ооруларын дарылоого колдонулат.

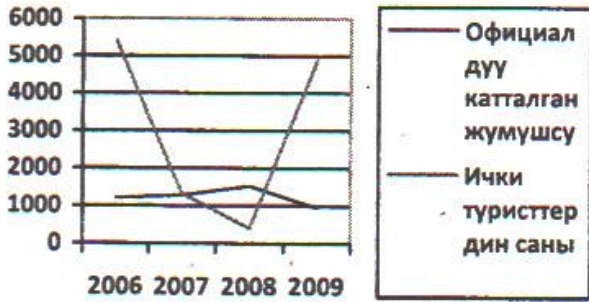
6. Азиз: бул жерде чоң бак өсөт жана кээ бир учурда бактан адамдыкындай үн чыгат деп айтылат.

7. Үй-бүлөлүк: бул жерде бир бак өсөт жана бир булак бар.

Бирок, жогоруда саналган рекреациялык объекттерде, келген ата мекендик жана чет элдик туристтерди жогорку деңгээлде кабыл алуучу бир да шарт жок. Келечекте жалгыз гана бул эки райондун эли эмес, бүткүл Кыргызстан элдери үчүн экономикалык, руханий, маданий жактан чоң пайда алып келүүчү бул рекреациялык жактан стратегиялык мааниге ээ аймактардын өнүкпөй келиши көйгөйлүү жана актуалдуу маселелерден десек болот. Бүгүнкү күндө туризмди экономиканын бир тармагы катары жакшылап көңүл буруп, чет жактан инвесторлорду тартып келип, бул аймактарды райондун деңгээлинде эмес мамлекеттик жана эл аралык деңгээлге жеткирүү учуру келди десек болот. Бул аймактагы рекреациялык потенциалдарды пайдалануу жергиликтүү элге да, калкты жумуш менен камсыз кылууда, жалпы эле аймактын социалдык-экономикалык абалын көтөрүүгө жана мамлекетке да зор пайдасын тийгизери шексиз. Аймактардын рекреациялык өнүгүшүндөгү бир нече көйгөйлөргө токтолсок, мисалы, Жети-Өгүз районун алсак бир жылда келип кеткен ички туристтердин саны төмөндөгүдөй:

2006-жылы 5418, 2007-жылы 1333, 2008-жылы -410, 2009-жылы 4916 адамды түзгөн. Ал эми ушул эле мезгилде райондогу официалдуу катталган жумушсуздардын саны 2006-жылы - 1206, 2007-жылы -2178, 2008-жылы -1263, 2009-жылы -952 адамды түзгөн (3). Райондо туристтик мекмелердин саны бардыгы 7 гана. Орто эсеп менен алганда бул 7 мекемеде 315 адам эмгектенет. Ал эми райондун калкы 81869 кишини түзөт(4). Жалпысынан алганда райондо калктын 0,3% туристтик жайларда эмгектенет. Бул көрөткүч рекреациялык аймак үчүн эң төмөнкү көрсөткүч болуп эсептелет.

Сүрөт 1. Жети-Өгүз районунда официалдуу катталган жумушсуздардын жана ички туристтердин саны (киши).

Эгерде биз аймакты жакшылап рекреациялык райондоштурууну жүргүзсөк жана өнүктүрсөк биринчиден жогоруда катталган адамдар жана чет-элде жүргөн мекедештерибиз жумуш менен камсыз болмок, экинчиден калктын жумуш менен камсыз болушу аймакта жашаган адамдардын социалдык деңгээлин жогорулатат. Калктын социалдык деңгээлинин жакшырышы калктын ден-соолугунун чын болушуна, оорулардын азайышына, калктын билим алышына, алардын руханий байлыгынын өсүшүнө, жалпы эле маданияттын жогорулашына, аймактын экономикалык жактан өнүгүшүнө, аймактын инфраструктурасынын жакшырышына алып келет.

Ошондой эле туризмди экономиканын бир бөлүгү катары республикалык деңгээлде кароо менен районду рекреациялык өнүктүрүүдө жаратылыш ресурстарынан эмес аймактын социалдык-экономикалык деңгээлинен баштоо менен районду рекреациялык адистештирүүдө мал чарбачылыгын, айыл чарбасын жана рекреациялык багытты чогуу өнүктүрүү керек жана кадр маселесине да көңүл буруу зарыл.

Ошондой эле дагы бир аймактын өнүгүшүндө тоскоол болуп жаткан себептердин бири көл жээктеринин жеке менчикке бир нече жылга (49-жылга, 1990-2000-жылдары) арендага берилүүсү жана кээ бир арендага берилген жерлердеги кээ бир стратегиялык объектилердин кошо берилиши, албетте өкүнүчтүү.

Дагы бир актуалдуу маселе климаты, рельефи, географиялык шарттары, гидрологиялык шарттары, суусу, ландшафттары рекреациялык ресурстарынын окшош болгондугуна (кээ бир өзгөчөлүктөрдү эске албаганда) карабастан Ысык-Көл көлүнүн түндүк жээгине салыштырмалуу түштүк жээгинин бир топ артта калышы, ошондой эле бул аймакта журналисттик гана изилдөөлөрдү эске албаганда илимий деңгээлде жетиштүү рекреациялык жактан өнүктүрүү боюнча изилдөөлөрдүн жоктугу.

Жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн негизинде, жыйынтыктап айтканда: райондун бай рекреациялык потенциалдарын пайдаланууда төмөнкү иштерди аткаруу керек:

- мамлекеттик деңгээлде аймакта мурунку географиялык, биологиялык, геологиялык изилдөөлөргө таянып рекреациялык изилдөөлөрдү жүргүзүү;

- аймактын географиялык жайгашышы, климатын, рекреациялык ресурстарын, ландшафттык түзүлүшүн эске алуу менен жергиликтүү мамлекеттик администрациялар тарабынан аймакты рекреациялык жактан өнүктүрүү боюнча стратегиялык планын түзүү;

- эл аралык деңгээлдеги рекреациялык райондоштурууну жүргүзүү;

- аймактын жайгашкан кооз уникалдуу Ысык-Көл көлүн, кооз ландшафттарды, аймактын деңиз климаты, дарылык касиетке ээ минералдык булактары, дары баткактары сыяктуу бай рекреациялык ресурстарынын негиз кылып инвесторлорду тартуу;

- мамлекеттик деңгээлде көл жээгиндеги жер маселеринин аймактын рекреациялык жактан өнүгүшүндөгү маанисин карап чыгуу.

Адабияттар:

1. Бобушев Т.С. Основы горного туризма. Бишкек, 2008.
2. Энциклопедия «Ысык-Көл облусу» Б. 1995.
3. Жети-Өгүз райондук мамлекеттик администрациясынын 2006,2007,2008,2009-жылдар үчүн түзүлгөн отчетундагы статистикалык маалыматтары.

Рецензент: к.г.н. Жамгырчиев Т.